



2. Dries Van Den Broucke (Agentschap Kunsten en Erfgoed) neemt het eerste exemplaar in ontvangst.



3. De 'nieuwe' Volkskunde wordt kritisch bekeken door op de eerste rij v.l.n.r. Marc Jacobs, Dries Van Den Broucke, Leen Beyers, Sophie Elpers en Leen Engelen.

De 'Nederlandsheid' van Nederland

Een nieuw project aan het Meertens Instituut

Het moet begin januari 2008 zijn geweest dat ik gebeld werd door het Nederlandse Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen – of we een definitie konden geven van het begrip 'volkscultuur'? Een maand eerder had de minister, PvdA-politicus Ronald Plasterk, die definitie toegezegd aan de Tweede Kamer. In dat debat had hij er zich nog aardig uitgered. Volkscultuur, aldus de minister, was alles wat het Meertens Instituut onderzoekt. Maar de parlementariërs vroegen begrijpelijk om wat meer houvast.¹

We hebben geleverd waar het ministerie om vroeg, met nog een paar verwante begrippen en hun definities erbij. Misschien waren onze omschrijvingen al te constructivistisch, het ministerie liet even niets meer van zich horen.² Toch was het een opmerkelijk en memorabel moment. Terwijl we in de tweede helft van de jaren negentig nog discussies voerden of de term 'volkscultuur' niet moest worden afgeschaft, maakte hetzelfde begrip zo'n tien jaar later zijn rentree in het Nederlandse parlement, waarbij de minister zich ironisch genoeg ook nog eens op het Meertens Instituut beriep. Dat de tijden veranderd waren sinds 'nine eleven' en de twee politieke moorden op Pim Fortuyn (2002) en Theo van Gogh (2004), dat was duidelijk. Maar dat het instituut links en rechts zou worden 'ingehaald', dat volkscultuur uit bezorgdheid over het uiteenvallen van de natie opnieuw voorwerp zou worden van regeringsbeleid, dat hadden we niet verwacht. En de ontwikkelingen gingen snel. In 2009 werd de bevordering van volkscultuur naast die van amateurkunst en cultuureducatie zelfs institutioneel verankerd in het nieuw opgerichte Fonds voor Cultuurparticipatie. Zoals de directeur, Jan Jaap Knol, signaleerde: 'In dezelfde tijd waarin men klaagt over gebrek aan historisch

- 1 Letterlijk luidde de uitspraak: 'Wat mij betreft kun je alles op het gebied waarop het Meertens Instituut voor volkskunde [sic] zich begeeft tot de volkscultuur rekenen.' Vaste Commissie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, ongecorrigeerd verslag, p. 52 (dec. 2007). De Commissie is een van de vele gespecialiseerde commissies van de Tweede Kamer.
- 2 De vraag kwam van de Directie Cultureel Erfgoed van het ministerie. In februari 2008 richtte zich alle aandacht van de Directie op het op te richten Nationaal Historisch Museum. Kennelijk verdween daarmee het debat over volkscultuur naar de achtergrond. In latere discussies rond erfgoed en de Nationale Unesco Commissie speelden de definities een duidelijke rol.

besef en maatschappelijke samenhang maakt volkscultuur haar entree in het cultuurbeleid.³

Wat was hier aan de hand? Hoe kon zo'n tien jaar na het verschijnen van Voskuils *Het Bureau* volkscultuur opnieuw worden opgevoerd als panacee voor de natie? Was volkscultuur dan toch meer dan die ene, legendarisch geworden verspreidingskaart, die over het ophangen van de nageboorte van het paard? In het kamerdebat waren *Het Bureau* en de nageboorte nota bene nog gememoreerd.⁴ Was dit allemaal serieus? En wat zou Voskuil zelf van dit alles gevonden hebben? Hoe ironisch ook, het ging hier niet alleen om louter Nederlandse maar veel bredere, Europese ontwikkelingen. En daar was het eigen vak, de Europese etnologie, direct bij betrokken.

Al eerder, in 1999, had de antropoloog Marshall Sahlins gewezen op eenzelfde ironie. Zijn vakgenoten mochten zich dan terecht hebben ingespannen om ieder culturessentialisme uit hun theorievorming te verbannen, maar terwijl zij daar de afgelopen decennia mee bezig waren, hadden zich over de gehele wereld juist nieuwe vormen van culturessentialisme gemanifesteerd.⁵ Sahlins sprak slechts voor zijn eigen discipline, maar we kunnen hetzelfde vaststellen voor de Europese etnologie, die sinds de jaren '70, geïnspireerd door Hermann Bausinger en Konrad Köstlin, een vergelijkbare reflexiviteit ontwikkeld had. Maar ook de etnologen werden ingehaald. Zoals bijvoorbeeld Irene Götz onlangs constateerde, overal in Europa is het 'nationale', niet alleen in de politiek maar ook in vele arena's daarbuiten, weer geheel opgeleefd.⁶

Reden voor etnologisch onderzoek, voor een nieuw project aan het Meertens Instituut. De komende vijf jaar zullen vijf Meertens-onderzoekers zich richten op de 'Nederlandsheid' van Nederland, op de recente veelvoud aan politieke, literaire, artistieke of commerciële constructies van het nationale in

3 Jan Jaap Knol, 'Volkscultuur in Nederland', in: H. Dibbitts e.a. (red.), *Splitsen of knopen? Over volkscultuur in Nederland*. Rotterdam, 2009, p. 9.

4 'Mevrouw Halsema (GroenLinks): Dit is een intrigerende passage waarbij ik ongewild toch af en toe even aan Het Bureau moet denken.' (p. 15); 'Minister Plasterk: Ik herinner mij uit Het Bureau de wanden van het boerenhuis, maar ook de nageboorte van het paard.' (p. 51).

5 Marshall Sahlins, 'Two or three things that I know about culture', *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 5: 3 (1999), p. 414: 'Ironic it is (once more) that anthropologists have been to so much trouble of late denying the existence of cultural boundaries just when so many peoples are being called upon to mark them. Conscious and conspicuous boundary-making has been increasing around the world in inverse relation to anthropological notions of its significance.'

6 Irene Götz, 'Zur Konjunktur des Nationalen als polyvalenter Vergemeinschaftungsstrategie. Plädoyer für die Wiederentdeckung eines Forschungsfeldes in der Europäischen Ethnologie', *Zeitschrift für Volkskunde*, 107 (2011), p. 129-154; idem, *Deutsche Identitäten. Die Wiederentdeckung des Nationalen nach 1989*. Köln/Weimar/Wien, 2011.

eigen land.⁷ Wat zijn dit voor ontwikkelingen? Gaat het om oudere constructies van 'Nederlandsheid', nog daterend uit bijvoorbeeld de eerste helft van de vorige eeuw, die nu weer tot leven zijn gebracht? Of gaat het om geheel nieuwe of op zijn minst flink afgestofte, oudere constructies? Gaat het politici louter om de natie? Wat zijn de in- en uitsluitingsmechanismen in ieder van deze constructies? Welke rol spelen overkoepelende processen als globalisering en medialisering? Hoe weten deze constructies eigenlijk aan te slaan, hoe werken ze emotioneel? En gaat het niet mede, zoals bijvoorbeeld Jonas Frykman voor Zweden, Götz voor Duitsland of Richard Jenkins voor Denemarken hebben vastgesteld, om relatief informele of zelfs speelse constructies?⁸ We plaatsen 'Nederlandsheid' bewust tussen aanhalingstekens. Het gaat immers, om met Pierre Bourdieu te spreken, om een 'category of practice', om 'native understandings', niet om een 'category of analysis'. Zouden we de term ook hanteren als 'category of analysis', dan ligt reïficatie op de loer. We zouden er dan al van uitgaan, zoals dat zo dikwijls met noties als 'natie' of 'ras' is gebeurd, dat 'Nederlandsheid' bestaat. En daarmee wordt het lastig juist de processen van constructie en reïficatie te onderzoeken.⁹

De herontdekking van het nationale

Het project richt zich, kort samengevat, op de herontdekking van 'Nederlandsheid' – het opnieuw benoemen, bevorderen of commercieel te gelde maken van wat als 'echt' of 'typisch' Nederlands wordt ervaren. Maar in andere Europese landen, bijvoorbeeld in Engeland (*Englishness*), Denemarken (*danskhed*) of Duitsland (maar hoe zit het met België?) zijn vergelijkbare ontwikkelingen gesignaleerd.¹⁰ Ook daar kan gesproken worden

7 Voluit heet het project 'De "Nederlandsheid" van Nederland. Constructies van het nationale in een neoliberale wereld'. Deelnemers aan het project zijn de etnologen John Helsloot, Peter Jan Margry, Irene Stengs en ik zelf, en de taalwetenschapper Marc van Oostendorp. Het ligt in de bedoeling het onderzoeksteam uit te breiden met twee postdocs en een aio. Andere externe onderzoekers, onder wie Hester Dibbitts aan de Reinwardt Akademie, zullen flankerend onderzoek verrichten. Naast een aanzienlijke reeks artikelen en lezingen omvat het project een of meer monografieën.

8 Götz spreekt van 'Party-Patriotismus', opgekomen in 2006 rond de 'Nationalmannschaft' op het in Duitsland gehouden wereldkampioenschap voetbal. Jenkins heeft het over het 'klaphat-nationalism' van de Deense voetbalfans (de *klaphat* is een rode puntmuts met een wit kruis, toont dus de Deense vlag). Zie Götz, *Deutsche Identitäten*, p. 44; Richard Jenkins, *Being Danish: Paradoxes of Identity in Everyday Life*. Kopenhagen, 2011, p. 229. Frykman wees al eerder op speelse, informele aspecten. Zie Jonas Frykman, 'The Informalization of National Identity', *Ethnologia Europaea*, 25 (1995), p. 5-15.

9 Vgl. Rogers Brubaker en Frederick Cooper, 'Beyond "Identity"', *Theory and Society*, 29: 1 (2000), p. 4-6.

10 Jenkins, *Being Danish*; Mark Perryman, 'Keep the Flags Flying: World Cup 2002, football and the remaking of Englishness', in: J. Littler en R. Naidoo (red.), *The Politics of Heritage. Legacies of "Race"*. Londen, 2005, p. 202-215; idem, *Ingerland: Travels with a Football Nation*. Cambridge, 2006; Silke Meyer, "'Cool Britannia". Zur Konstruktion des Nationalen im Millennium Dome, London', *Zeitschrift für Volkskunde*, 101: 1 (2005), p. 209-215.

van een 'herontdekking van het nationale', een 'renationalisering' zowel van de hogere als de lagere cultuur.¹¹ Het betreft telkens nieuwe vormen van culturessentialisme, het terugvoeren van een veronderstelde groepsidentiteit (die van de eigen groep of die van andere groepen) tot een enkele, gereïficeerde en bepalende cultuur.

Zulke ontdekkingen of liever constructies van het nationale manifesteerden zich al in de negentiende eeuw. Met de opkomst en verbreiding van het Europese nationalisme werd in tal van landen een als 'eigen' en 'van eeuwen her' opgevatte volkscultuur tot kern van de natie verheven.¹² Dat gold ook voor Nederland. Tussen het begin van de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw werd – aanvankelijk vooral door letterkundigen, historici, dialectologen, volkskundigen en kunstenaars, later ook door politiek en commercie – het 'eigene' van de Nederlandse natie ontdekt.¹³ In veel opzichten, ook in hun emotionele dimensies, herinneren de recente constructies van het nationale aan deze oudere vormen van culturessentialisme. Maar tegelijk maken ze deel uit van geheel nieuwe historische configuraties, lijkt er sprake te zijn van een veel complexer samenspel tussen voortschrijdende globaliseringsprocessen en van land tot land verschillende renationaliseringsprocessen. Antropologen zoals Arjun Appadurai maar ook Birgit Meyer en Peter Geschiere hebben daar in de jaren negentig al op gewezen.¹⁴

Aansluitend bij dit antropologische en deels ook etnologische onderzoek wordt het nieuwe verlangen naar 'Nederlandsheid' vanuit dit bredere, internationale samenspel gezien. Andere meer omvattende ontwikkelingen zijn bijvoorbeeld processen van commercialisering, medialisering en wat wel de emotie-industrie of 'emotional capitalism' is genoemd.¹⁵ Tegelijk stelt

het project ook een aantal historisch georiënteerde vragen, bijvoorbeeld hoe de recente vormen nu precies verschillen van de oudere vormen van 'Nederlandsheid' – vormen uit de laatste decennia van de negentiende of de eerste helft van de twintigste eeuw, die dankzij het historiografische onderzoek van de laatste twintig jaar al behoorlijk in beeld zijn gebracht. In dat onderzoek zijn de politieke kwetsbaarheid van begrippen als volkscultuur, de gevaren van het in zulke noties vervatte oorsprongsdenken, van essentialisering, etnisering en uitsluitingsmechanismen, duidelijk naar voren gekomen. Volkscultuur was op zijn minst een problematisch begrip. Maar hoe verhouden zich de nieuwe tot deze oude vormen? En gaat het wel om een herontdekking of toch eerder om transformaties van het nationale?

In het Meertens-project zijn zeven deelprojecten bijeengebracht, waarvan een deel nog via externe financiering zijn beslag moet krijgen. Gezamenlijk richten de projecten zich op wat we voorlopig de herontdekking van het nationale blijven noemen over de laatste twintig jaar. Het accent valt wel op het nieuwe millennium, op de afgelopen tien à twaalf jaar, waarin de herontdekking meer en meer vorm kreeg: gestimuleerd door, bijvoorbeeld, intellectuelen, kunstenaars en politici maar evengoed te gelde gemaakt door bedrijven, de moderne media en de creatieve industrie. Kern van het project vormt het specifieke strijdveld, zich uitstrekkend van de rechter- tot de linkerzijde van het politieke spectrum, het bonte scala aan claims op 'Nederlandsheid', elk met zijn eigen vormen van in- en uitsluiting en zijn eigen specifieke vervlochtenheid met processen van globalisering, commercialisering, medialisering en de emotie-industrie. Zoals de volgende verkenning laat zien gaat het deels om bewust politieke constructies, deels om meer speels ogende literaire, artistieke en commerciële constructies, waarbij het niet alleen voor de buitenstaander maar ook voor de betrokkenen zelf niet altijd even helder is waar het speels-informele ophoudt en het politieke begint.

Constructies van 'Nederlandsheid': een verkenning

Een paar jaar geleden wijdde de historicus Willem Frijhoff al een eerste, interessante beschouwing aan 'Nederlandsheid'. Zoals hij constateerde, na de moorden op Fortuyn en Van Gogh is het land onmiskenbaar in een identiteitscrisis beland. Van het ene op het andere moment was Nederland zijn vertrouwde zelfbeeld kwijt. Het was niet langer het land van tolerantie, integratie en multiculturalisme – het gidslid voor de wereld, zoals het zichzelf graag zag. De politiek reageerde bezorgd en snel. De samenleving moest haar interne cohesie versterken, zich opnieuw bezinnen op haar waarden en geijkte tradities. Daar lag de kern van de bedreigde natie, daar lag haar

11 De term 'renationalisering' is ontleend aan Götz, 'Zur Konjunktur', maar werd bijvoorbeeld ook al gehanteerd door de historicus E.H. Kossmann. Götz spreekt bewust van 'herontdekking van het nationale' en niet van 'herontdekking van de nationale identiteit'. Zie idem, p. 137, noot 26.

12 Zie b.v. Regina Bendix, *In Search of Authenticity. The Formation of Folklore Studies*. Madison WI, 1997; Joep Leerssen, *Nationaal denken in Europa. Een cultuurhistorische schets*. Amsterdam, 1999; Herman Roodenburg, 'Ideologie en volkscultuur: het internationale debat', in: T. Dekker, H. Roodenburg en G. Rooijackers (red.), *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse etnologie*. Nijmegen, 2000, p. 66-109.

13 Zie b.v. Rob van Ginkel, *Op zoek naar eigenheid. Denkbeelden en discussies over cultuur en identiteit in Nederland*. Den Haag, 1999; Ton Dekker, 'Ideologie en volkscultuur ontkoppeld. Een geschiedenis van de Nederlandse volkskunde', in: Dekker e.a., *Volkscultuur*, o.c., p. 13-65; Ad de Jong, *De dirigenten van de herinnering. Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland, 1815-1940*. Nijmegen, 2001; Joep Leerssen, *De bronnen van het vaderland. Taal, literatuur en de afbakening van Nederland 1806-1890*. Nijmegen, 2006.

14 Arjun Appadurai, *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis, 1996; Birgit Meyer en Peter Geschiere, *Globalization and Identity. Dialectic of Flow and Closure*. Oxford, 1999.

15 Eva Illouz, *Cold Intimacies. The Making of Emotional Capitalism*. Cambridge, 2007.

'Nederlandsheid'.¹⁶ Anders gezegd, het betrof hier een renationalisering van bovenaf. Kenmerkend is het coalitieakkoord gesloten door het vierde kabinet-Balkenende in februari 2007. In dit akkoord werd het voornemen uitgesproken de Nederlandse taal vast te leggen in de grondwet (niet gerealiseerd, waarschijnlijk zat het Fries in de weg). Ook, zoals al hierboven vermeld, werd de bevordering van de Nederlandse volkscultuur voorwerp van beleid.¹⁷

Het kabinet greep hierbij terug op eerder beleid, deels geïnspireerd door het communitaristische gedachtegoed van de Israëliisch-Amerikaanse socioloog Amitai Etzioni. In 2006 was al voor immigranten het basisexamen inburgering ingevoerd. Daarmee konden hun 'kennis van de Nederlandse taal' en hun 'kennis van de Nederlandse samenleving' worden getoetst: immigranten moesten nu ook cultureel integreren. In hetzelfde jaar werd de commissie-Van Oostrom geïnstalleerd, die voor het lager en voortgezet onderwijs een canon van Nederland ontwikkelde: alles wat kinderen en immigranten moesten weten van de Nederlandse geschiedenis. De canon werd bovendien tot uitgangspunt verheven voor het eveneens in 2006 door het parlement geïnitieerde Nationaal Historisch Museum, geënt op onder andere het Duitse Haus der Geschichte in Bonn.

In deze renationalisering 'bij decreet' werden dikwijls verwarrende discussies gevoerd rond erfgoed en nationale identiteit. Dat gold al voor de Nationale Unesco Commissie, waarvan de leden door de overheid worden benoemd. Sinds 2003, na het in werking treden van de *Unesco Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage*, heeft de commissie zich ingespannen voor Nederlandse ratificatie en daarmee voor het aanwijzen van voor Nederland typerend en daarom te behouden immaterieel erfgoed. Het Meertens Instituut heeft hierin een bescheiden, kritische rol vervuld. Het wil die rol continueren (en verenigen met onderzoek in ons project), nu de Tweede Kamer in april met ratificatie akkoord is gegaan.¹⁸

16 Willem Frijhoff, 'Dutchness in Fact and Fiction', in: J.D. Goodfriend e.a. (red.), *Going Dutch. The Dutch Presence in America, 1609-2009*. Leiden, 2008, p. 327-358. Voor de verschillende ontwikkelingen, zie ook Halleh Ghorashi, *Paradoxen van culturele erkenning. Management van diversiteit in nieuw Nederland*. Amsterdam, 2006; Peter Geschiere, *The Perils of Belonging. Autochtony, Citizenship, and Exclusion in Africa and Europe*. Chicago, 2009, p. 130-168.

17 Coalitieakkoord tussen de Tweede Kamerfracties van CDA, PvdA en ChristenUnie (7 februari 2007), p. 38: 'Amateurkunst en volkscultuur worden gestimuleerd (...)'. Zie ook *Vrijheid en verantwoordelijkheid. Regeerakkoord VVD-CDA* (30 september 2010), p. 33: 'Actieve cultuurparticipatie blijft ook van belang, met name bij de beoefening van amateurkunst en volkscultuur en bij bibliotheekbezoek.'

18 Hester Dibbits, Sophie Elpers, Peter Jan Margry, Albert van der Zeijden, *Immaterieel erfgoed en volkscultuur. Almanak bij een actueel debat*. Amsterdam, 2011. Vergelijk Laurajane Smith en Natsuko Akagawa (eds.), *Intangible Heritage*. Londen en New York, 2009.

Evenals in andere Europese landen voltrokken de ontwikkelingen zich echter in een veel bredere arena dan de politiek alleen.¹⁹ Al sinds de jaren negentig was er sprake van een willen 'herwinnen' van het nationale in de samenleving als geheel. 'Nederlandsheid' maakte toen al haar rentree om in het nieuwe millennium uit te groeien tot een heel scala aan constructies, deels in de hogere cultuur – de wetenschap, de kunsten en de literatuur – maar meer nog, zo lijkt het, in de moderne media, de creatieve industrie en de consumptie-industrie.

Zo pleitten wetenschappers en publicisten (o.a. De Beus, Couwenberg, Pleij, Scheffer, Schoo) voor een krachtige versterking van het nationale of, in een meer bescheiden en genuanceerde variant, voor 'lichte gemeenschappen'.²⁰ Sinds 2006 hebben wetenschappers bovendien andere canons aangedragen (bèta-canon, gamma-canon, canon met een kleine c), ter aanvulling van de oorspronkelijke canon. Tegelijk lieten kunstenaars zich inspireren door het Nederlandse verleden, bijvoorbeeld door het bekende Delfts Blauw (Holland Boulevard Schiphol), waar ook keramiekproducent Tichelaar Makkum met succes op heeft teruggegrepen. Al vanaf de jaren negentig richtten ook schrijvers zich op het Nederlandse verleden ('t Hart, Japin, Jongstra, Roosenboom) of ze schreven populaire geschiedenissen van eigen land (Blokker en zonen, Mak, Noordervliet, Van Stipriaan). In ditzelfde deels politiek bewuste, deels meer informele klimaat vernieuwden zich ook het Nederlands Openluchtmuseum, het Zuiderzeemuseum en het Rijksmuseum. Dat laatste zal binnenkort een 'pantheon' bieden van de Nederlandse geschiedenis.

Buiten deze hogere cultuur werd het nationale met succes 'hervonden' in de media (populaire tv-programma's als *Te Land, ter Zee, Ik hou van Holland, Wat vindt Nederland?, Boer zoekt vrouw*), de popindustrie (Frans Bauer, 'Mijn Vaderland'; André Hazes, 'Nederland oh Nederland', 'Wij houden van Oranje') en de filmindustrie (*Kruimeltje, Pietje Bell, De Scheepjongens van Bontekoe, Nova Zembla*). Ook andere bedrijven deden mee: grote voedselproducenten met hun ambachtelijke en regioproducten, warenhuisketens als Blokker, De Bijenkorf, Xenos en V&D met hun Holland-symbolen op gebruiksvoorwerpen of, al eerder opgekomen, alle Oranje-merchandizing bij nationale sportevenementen. Verwante ontwikkelingen deden zich voor in de creatieve en de design-industrie: van modeontwerpers als Oilily, Alexander van Slobbe of Viktor en Rolf, met hun mode geënt op Marker of Volendammer klederdracht, tot het neo-traditionalisme van de nieuwe woning- en hotelbouw. Vooral in deze mengeling van commerciële en media-ontwikkelingen lijken culturessentialisme en

19 Götz, 'Zur Konjunktur'; idem, *Deutsche Identitäten*.

20 Jan Willem Duyvendak en Menno Hurenkamp, 'Kiezen voor de kudde', in: J.W. Duyvendak en N. Hurenkamp (red.), *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*. Amsterdam, 2004, p. 213-222.

cultuur-als-lifestyle, als individuele en collectieve zelfverwerkelijking, zich als vanzelfsprekend met elkaar te verbinden.²¹

Naar deze op het nationale verleden of de nationale folklore geënte constructies is al enig onderzoek verricht.²² Dat geldt niet voor andere recente constructies. Zo zijn de laatste jaren ook verschijnselen als thuisbevallen of, meer nog, vrouwen- en homorechten tot vormen van Nederlandsheid verheven. In het laatste geval wordt wel gesproken van 'homo-nationalisme'²³, te signaleren zowel onder rechts als links georiënteerde groepen. De emancipatie van homo's (of vrouwen) wordt als 'typisch Nederlands' geconstrueerd, als een verworvenheid waarmee Nederland zich zowel van andere Europese landen als van haar 'internal others' zou onderscheiden. Evenals bijvoorbeeld de herontdekking van klederdracht kunnen ook deze, meer politiek bewuste constructies als 'nativistisch' worden beschreven: geënt op de overtuiging dat het land van de mensen is die er het langst wonen. Zij moeten zich 'thuis' kunnen voelen in hun land, nieuwkomers hebben zich aan te passen.²⁴ De vraag blijft natuurlijk: gaat het hier om nieuwe constructies of eerder om transformaties? Immers, tolerantie maakte al deel uit van het links georiënteerde 'gidsland'-gevoel, dat nu verdwenen zou zijn.

Onlangs heeft Irene Stengs gewezen op vormen van 'Nederlandsheid' die zich met hun hybride en open karakter juist onderscheiden van wat als 'echt' of 'typisch' Nederlands wordt gezien. De auteur spreekt dan ook van 'nieuwe Nederlandsheid'. Het zijn vormen die ontstaan in de interactie tussen nieuwe Nederlanders, oude Nederlanders en specifieke kenmerken van de Nederlandse samenleving 'waarvan de nieuwe Nederlanders per definitie onderdeel zijn, omdat ze er wonen'.²⁵ Deze nieuwe vormen worden mede in het onderzoek

betrokken. Ze bieden een cruciaal referentiekader voor het begrijpen van de constructies gerelateerd aan autochtonie en nativisme.²⁶

Theoretische noties

Tot slot vermeld ik een aantal theoretische begrippen die een belangrijke rol zullen spelen in het Meertens-project, zowel in de deelprojecten als in de afsluitende monografie. In deze noties komt het complexe geheel van in- en uitsluitingsmechanismen aan bod, evenals hun vervlechting met processen van globalisering, commercialisering, medialisering en de emotie-industrie. Talige benaderingen en, meer in het algemeen, benaderingen ontwikkeld in de 'linguistic turn' worden gehanteerd naast invalshoeken uit de meer recente 'phenomenological' en 'emotional turns'. Tegelijk is het project sterk comparatief georiënteerd. Een aantal noties en benaderingen wordt hier samengevat.

1. *'Flow' en 'closure'*. In veel sociaal-wetenschappelijk onderzoek wordt een confrontatie verondersteld tussen binnendringende globaliseringsprocessen aan de ene kant en lokale, besloten en homogene culturen aan de andere kant. Maar zoals Meyer en Geschiere hebben betoogd, het gaat niet zozeer om een botsing als om een complexe dialectiek van 'flow' en 'closure': om lokale, relatief open culturen die in reactie op de verschillende processen van globalisering juist sluiting, een 'eigen', exclusieve identiteit, tot stand willen brengen. Paradoxaal genoeg worden hierbij allerlei elementen van de huidige globaliseringsprocessen – nieuwe beelden, nieuwe communicatietechnieken, nieuwe consumptiegoederen – bewust overgenomen en strategisch ingezet.²⁷ In het project wordt deze dialectiek als uitgangspunt genomen, met name waar onderzoek wordt verricht naar de dimensies van medialisering en commercialisering in de herontdekking van 'Nederlandsheid'.

2. *Identiteit en andersheid*. Een tweede uitgangspunt is dat de constructies van 'Nederlandsheid', ongeacht de intenties van de betrokkenen, niet alleen naar binnen maar ook altijd naar buiten zijn gericht. De 'ander', met zijn 'on-Nederlandsheid', is altijd aanwezig als 'invisible categorical referent'.²⁸ Dit verhouden tot de ander kan verschillende vormen aannemen – Baumanns 'grammars of identity/alterity', elk met zijn eigen implicaties: oppositie, segmentatie of insluiting.²⁹ De imagologie kan hier eveneens bij betrokken worden. Hoe verhouden zich bijvoorbeeld de wisselende 'auto-images' en

21 Vgl. Terence Turner, 'Anthropology and Multiculturalism. What is Anthropology that Multiculturalists Should be Mindful of It?', *Cultural Anthropology*, 8:4 (1993), p. 423-424; Frykman, 'Informalization'.

22 Zie b.v. Sophie Elpers, *Frau Antje bringt Holland. Kulturwissenschaftliche Betrachtungen einer Werbefigur im Wandel*. Münster, 2005; Peter-Jan Margry en Herman Roodenburg, 'Introduction', in: P.J. Margry en H. Roodenburg (red.), *Reframing Dutch Culture. Between Otherness and Authenticity*, Aldershot, 2007, p. 1-10; Frijhoff, 'Dutchness'; Stijn Reijnders, *Holland op de helling. Televisieamusement, volkscultuur en ritueel vermaak*. Alphen a/d Maas, 2006; Anneke Smelik, 'The Performance of Authenticity', *Address. Journal for Fashion Writing and Criticism*, 1:1 (2011), p. 76-82; Irene Stengs, 'Echt André. Belichaming en beleving van ruige authenticiteit onder André Hazesfans', *Sociologie*, 6:2 (2010), p. 50-70; Tessa Ver Loren van Themaat, 'Symbolische bouwstenen voor identiteitsbesef? Het succes van Holland-symbolen op gebruiksvorwerpen', *Quotidian. Dutch Journal for the Study of Everyday Life*, 3:1 (2012) [<http://www.quotidian.nl/vol03/nr01/a04>].

23 Vgl. Jasbir K. Puar, *Terrist Assemblages. Homonationalism in Queer Times*. Durham, 2007.

24 Jan-Willem Duyvendak, *The Politics of Home. Belonging and Nostalgia in Europe and the United States*. Londen, 2011.

25 Irene Stengs, 'Inleiding', in: idem (red.), *Nieuw in Nederland. Feesten en rituelen in verandering*. Amsterdam, 2012, p. 16.

26 Geschiere, *The Perils of Belonging*; Duyvendak, *Politics of Home*.

27 Meyer en Geschiere, *Globalization and Identity*.

28 Gerd Baumann, 'Ritual Implicates Others'. Re-reading Durkheim in a Plural Society', in: D. de Coppet (red.), *Understanding Rituals*. Londen, 1992, p. 113.

29 Gerd Baumann, 'Grammars of Identity/Alterity. A Structural Approach', in: G. Baumann en A. Gingrich (red.), *Grammars of Identity/Alterity*. Oxford, 2004, p. 18-50.

'hetero-images' in de verschillende constructies en binnen welke bredere 'imagemes' functioneren deze beelden?³⁰

3. *Autochtonie en nativisme*. De notie 'volkscultuur', zoals opgekomen in de negentiende eeuw, stond voor gebondenheid aan grond en geschiedenis. De herontdekking van het nationale, in Nederland of elders, beroept zich veeleer op gevoelens van 'thuis horen' en 'thuis voelen', hoe diffuus en veranderlijk die gevoelens ook mogen zijn. Geschiedes analyse van autochtonie en Duyvendaks verwante onderzoek naar nativisme bieden hier waardevolle inzichten, voortbouwend op Baumanns 'grammars of identity/alterity'.³¹

4. *Emotie, commercialisering en medialisering*. Het project richt zich mede op de emotionele dimensies in het verlangen naar Nederlandsheid. Ook al kan de herontdekking van het nationale als een waaier aan constructies worden gedeconstrueerd, daarmee is nog niet verklaard hoe zij dikwijls in sterke mate worden toegeëigend, zelfs letterlijk geïncorporeerd, en zo een natuurlijkheid verwerven met een grote emotionele kracht.³² Zoals Frijhoff terecht naar voren brengt, 'such forms of fictional unity pertain to historical reality because they are embodied, appropriated and re-enacted by the historical agents, i.e. ourselves'.³³ Hoe is vervolgens deze emotionele performativiteit verbonden met de sterk toegenomen medialisering en commercialisering van cultuur? Kunnen hier misschien begrippen als 'stijl' en 'aesthetiek', ontwikkeld in religiestudies³⁴, begrippen als emotie-industrie of 'emotional capitalism'³⁵ of ook recent antropologisch en historisch onderzoek naar de emoties en de zintuigen, ons inzicht vergroten?³⁶

5. *Een comparatieve oriëntatie*. Tenslotte, een project over 'Nederlandsheid' vraagt om een comparatieve aanpak. Vergelijking met, bijvoorbeeld, Engeland, Duitsland, Denemarken en, waarschijnlijk sterk verschillend, ook met België ligt voor de hand. Over een aansluitend Europees project over de 'herontdekking van het nationale' wordt nog nagedacht.

30 Joep Leerssen, 'The Rhetoric of National Character. A Programmatic Survey', *Poetics Today*, 21:2 (2000), p. 267-292; Manfred Beller en Joep Leerssen (red.), *Imagology. The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey*. Amsterdam en New York, 2007.

31 Geschiere, *Perils of Belonging*; Duyvendak, *Politics of Home*.

32 Jean Comaroff en John Comaroff, 'Naturing the Nation: Aliens, Apocalypse, and the Postcolonial State', *Journal of Southern African Studies*, 27 (2000), p. 627-651; Geschiere, *Perils of Belonging*; Duyvendak, *Politics of Home*.

33 Frijhoff, 'Dutchness', p. 329.

34 Birgit Meyer, *Religious Sensations: Why Media, Aesthetics and Power Matter in the Study of Contemporary Religion*. Amsterdam, 2006; Birgit Meyer en Jojada Verrips, 'Aesthetics', in: D. Morgan (red.), *Keywords in Religion, Media and Culture*. New York, 2008, p. 20-30.

35 Illouz, *Cold Intimacies*.

36 Herman Roodenburg, *Anthropologists, Historians, and the Pulse of the Archive*. Amsterdam, 2010. In november 2011 is ACCESS van start gegaan: het Amsterdam Centre for Cross-Disiplinary Emotion and Sensory Studies; initiatiefnemers (VU en Meertens Instituut): Inger Leemans, Herman Roodenburg en Kristine Steenbergh.

7. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, Hs. II 3135

Op woensdag 5 oktober 1904 kocht de KBR bij Louis Causse, een boekhandelaar en antiquaar in Huizingen en in Brussel,¹ een liedhandschrift voor de prijs van 20 frank. Het werd in 1938 door pater Vedast Verstegen gesignaleerd,² maar ontbreekt nog steeds in de algemene catalogus van de handschriftenafdeling.

Beschrijving

Op de voorkant van de gekartonneerde omslag: *Manuscrit/Chansonnier flamand/XVII^e S*. Formaat: oblong (15,5 x 18,5 cm); papier; fol. 32 (de meeste bladen zijn niet gefolieerd).

Inhoud

Het handschrift, niet altijd even netjes geschreven en op sommige plaatsen moeilijk leesbaar (lied 46), telt 46 Nederlandstalige geestelijke liedteksten waarvan 25 met een wijsaanduiding: 21 Nederlandstalige en 4 Franstalige.

Naast onderwerpen over de ijdelheid (12, 36, 41), de 'verlating' van de wereld (33, 37), de verzuchting tot Jezus (1, 20, 23), de beoefening van de zuiverheid (17) en de ootmoedigheid (27, 32), komen volgende liedgenres aan bod: geestelijke minneliederen (4, 5, 8, 14, 22, 28, 43), passieliederen (2, 6, 19, 24, 30, 31, 34, 42), sacramentsliederen (7, 9, 13, 15, 25, 38), kerstliederen (21, 39), en liederen voor de advent (16), voor de bekering van een zondares (17), tot de H. Geest (26), op de dood (29) en tegen de melancholie (44).

Herkomst en datering

Hs. II 3135 is anoniem en niet gedateerd. Het is een interessante compilatiebundel. Van de 46 liedteksten vinden we er 35 terug in elf

1 P. J. Foulon, *Raoul Warocqué (1870-1917) collectionneur de livres illustrés français contemporains*, Monographies du musée royal de Mariemont, 1991, p. 18-21.

2 V. Verstegen, *Het Nederlandse geestelijk lied in het begin van de 17^e eeuw*. Leuven, 1938 (onuitgegeven proefschrift), deel 1, p. 15.